
Josef Blüml

KULTURNÍ HISTORIK ZIKMUND WINTER

Pod vlivem zejména německé historiografie se koncem osmdesátých let 19. století začalo i v Praze na české univerzitě vážně přemýšlet o novém směru historického bádání – kulturní historii. Tento nový vědní obor nebyl však dostatečně teoreticky a metodologicky vyjasněn a vymezen. Z hlediska vývoje evropské historiografie bylo ovšem zřejmé, že dosavadní soustředění na politické, diplomatické, vojenské či náboženské dějiny už nestačí. Proto dochází i k rozvoji studia hospodářských a sociálních dějin. Kulturní historie měla být jakousi všeobecnou syntézou veškerého historického studia a poznání.

Na Filozofické fakultě české univerzity se objevil na počátku devadesátých let již zcela konkrétní návrh na založení stolice kulturních dějin. Tuto myšlenku prosazovali historikové Josef Kalousek a Josef Emler za vydatného přispění filologa Jana Gebauera. Na obsazení stolice kulturní historie připadali tehdy v úvahu dva kandidáti – Zikmund Winter a Čeněk Zíbrt. Prosadil se mladší a průbojnější Zíbrt, který v roce 1892 vydal zajímavý teoretický spis *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*. V roce 1893 se Zíbrt stal soukromým docentem (později s titulem mimořádného profesora) všeobecné kulturní historie a přednášel tento obor na pražské univerzitě plných čtyřicet let až do roku 1932, kdy zemřel. Winter na univerzitu nešel. Jako středoškolský profesor historie vytvořil však obsáhlé a úctyhodné dílo o kulturní historii českých středověkých a raně novověkých měst 15. až 17. století. Své vědecké poznání završil uměleckým ztvárněním života a osudu předbělohorského měšťana v historických povídkách a novelách.¹

1 J. V. Šimák: Zikmund Winter. Materiály k vypsání života i díla, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* (dále ČSPSČ) 20, 1912, s. 89–108, 145–156, 184–185. Zde podrobný životopis a bibliografie díla Z. Wintra.

V letech 1869–1873 studoval Winter na Filozofické fakultě pražské univerzity, kde se věnoval především historii. Stal se žákem Václava Vladivoje Tomka a později i Josefa Emlera, s nimiž ho od té doby poutalo celoživotní upřímné přátelství. Univerzitní studia uzavřel Winter doktorátem filozofie a rozhodl se pro učitelské povolání. Nejdříve nastoupil jako středoškolský profesor dějepisu na reálku do Pardubic, kde jako suplent působil rok.

Z Pardubic odešel Winter na reálku do Rakovníka. Desetiletý pobyt v Rakovníku v letech 1874–1884 měl pro budoucího kulturního historika velký význam. Vedle učitelských povinností věnoval veškerý svůj volný čas studiu v městském archivu. Později napsal, že bohatý archiv rakovnický „přečetl až na dvě příhrádky všecek“.² Tady vykristalizoval Wintrův hluboký zájem o kulturní život českých měst v 15. až 17. století. Kouzlo starodávného života na Rakovnicku zajalo duši mladého nadšeného historika a pronikavého pozorovatele lidských vášní a osudů natrvalo.

V roce 1884 potkalo Wintra velké štěstí. Byl přijat za učitele na slavné pražské Akademické gymnázium, jehož býval kdysi žákem. Působil zde jako profesor dějepisu až do roku 1907. Zanedlouho potom, 12. června 1912, zemřel.

V Praze Winter pokračoval v intenzivním studiu archivních pramenů ke kulturním dějinám středověkých měst, především samozřejmě Prahy samé. Přátelským rádcem se mu tehdy stal profesor Emler, s jehož pomocí vytěžil velké bohatství poznatků především v archivu města Prahy. Tento archiv byl vlastně druhým Wintrovým domovem. Řadu inspirací získal Winter i ve společnosti vládního rady Václava Vladivoje Tomka, která se scházela v Měšťanské besedě nebo na Žofíně a kam docházeli též Josef Kalousek, Čeněk Zíbrt, Alois Jirásek a jiní. V osmdesátých letech začal Winter publikovat velké množství kulturně historických „obrázků“ většinou zábavného charakteru po různých pražských časopisech (*Světovzor*, *Zlatá Praha*, *Květy*, *Lumír* atd.). Zároveň píše a vydává první odborné studie a samostatné monografie o kulturních dějinách českých měst v 15. až 17. století. Souběžně se věnuje uměleckému zpracování této tematiky v drobných historických povídkách a novelách. Snad chtěl tehdy Winter,

2 -p.: Dr. Zikmund Winter, *Světovzor* 30, 1886, s. 107. Jindy se Winter vyjádřil, že prostudoval rakovnický archiv celý, „až na jednu jarmaru“. Srov. E. Sodomková: *Zikmund Winter a Rakovník*, České Budějovice 1992 (diplomová práce obhájená na katedře historie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).

řečeno jeho vlastními slovy, „přilákat publikum k historii; vpravit mu kulturní vědomosti z našich dějin“.³

Na počátku devadesátých let je Winter již uznávaným badatelem v oboru kulturní historie českých středověkých měst. Jako kulturní historik stanul tak v našem dějepisectví vedle Augusta Sedláčka, jenž se věnoval soustavnému studiu šlechty a jejích sídel a Čeňka Zibrta, který zasvětil život studiu českého venkovského lidu. Všechny tři muže spojoval zájem o kulturní dějiny českého národa, a přestože nepatřili k „univerzitnímu centru“ naší historiografie, vytvořili jedinečné a monumentální historické dílo.

Na Filozofické fakultě v této době uvažovali profesori Kalousek a Emler o založení stolice kulturních dějin. Winter byl snad nejnákladnějším kandidátem na její obsazení, ale na univerzitu jít nechtěl. Tenkrát prý Zibrtovi řekl: „Raději chci být na gymnáziu v řadě předních profesorů, než na univerzitě posledním a odstrkovaným docentem.“⁴ Stolice kulturních dějin byla na univerzitě skutečně ustavena. Obsadil ji Čeněk Zíbrt, který tam od roku 1893 do roku 1932 přednášel všeobecnou kulturní historii se zvláštním zřetelem k zemím rakouským.⁵

Prvním velkým kulturně historickým dílem Zikmunda Wintra je *Kulturní obraz českých měst I, II*, (1890, 1892). Autor věnoval spis Josefu Emlerovi, učiteli svému, bývalému i nynějšímu. Winter zde líčí veřejný život ve městech v období mezi lety 1420–1620. Na návrh posuzovatelů Tomka a Gindelyho byla kniha poctěna zvláštní cenou z jubilejního fondu pro vědeckou literaturu českou Královské české společnosti nauk. Tomek prohlásil o tomto Wintrově spise, „že jest to dílo velice zasloužilé jakožto jeden z nejcennějších posavadních příspěvků ke kulturnímu dějepisu naší

3 O. Theer: Zikmund Winter. Vzpomínání k jeho šedesátinám, *Časopis Muzea Království českého* (dále ČČM) 78, 1904, s. 20. Srov. též Č. Zíbrt: Dr. Zikmund Winter, *Osvěta* 37, 1907, s. 310.

4 Č. Zíbrt: Dr. Zikmund Winter, tamtéž, s. 254.

5 J. Blüml: *Kulturní historie v pojetí Čeňka Zibrta*, České Budějovice 1985 (kandidátská dizertační práce obhájená na katedře etnografie a folkloristiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze). Srov. též M. Procházka: *Zikmund Winter a česká kulturní historie*, České Budějovice 1992 (diplomová práce obhájená na katedře historie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).

vlasti“.⁶ Na základě pilného archivního studia v archivech Prahy i dalších měst (Jindřichův Hradec, Plzeň, Příbram, Louny aj.) vylíčil Winter plasticky mnohé stránky života starodávných českých měšťanů. Psal o městském obyvatelstvu, o obraně a vojsku, o úřadech a obcích, popsal zevnějšek města, městský soud, věnoval pozornost finanční a policejní správě. Pojednání o církvích, školství, řemesle a společenských poměrech Winter slíbil do budoucna. Toto dílo patří k nejlepším, která kdy napsal.

Krátce nato vydal Winter výborný spis etnografického zaměření *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až do doby bělohorské bitvy* (1893). Je to zdařilé pokračování Zibrtova spisu o dějinách kroje v době předhusitské.

Ostrou polemiku vzbudilo další významné Wintrovo dílo *Život církevní v Čechách* I, II, (1895, 1896). Vděčný žák Winter je věnuje V. V. Tomkovi z úcty veliké. Tento kulturně historický obraz z 15. a 16. století zachycuje náboženské zápasy, církevní správu, kněžský život a bohoslužby. Kritika vytykala Wintrovi stranicťví při charakteristice a interpretaci jednotlivých náboženských konfesí. Rozhodujícím kritériem je prá u něho vlastenectví, národní prospěch.⁷ Autor si převážně všímá drobných událostí všedního dne a nevěnuje patřičnou pozornost stěžejním a rozhodujícím činitelům a idejím. Chybí mu větší kritičnost při práci s historickým pramenem.⁸

Závažné námitky proti Wintrovu pojetí náboženského vývoje publikoval v roce 1897 J. V. Řehnický (Jindřich Vančura) v Masarykově časopise *Naše doba*. Na jeho kritiku odpověděl Winter roku 1898 tištěným *Otevřeným listem slovněmu pánu dr. T. G. Masarykovi, redaktoru Naší doby*. Odmitá kritikovy výtky, že jeho dílo je mozaika, že je beletrista a prokatolický straník, že v knize jsou mezery atd.⁹

Když v roce 1897 odešel Antonín Rezek do Vídně na ministerstvo vyučování a jeho místo na Filozofické fakultě zaujal mladý ambiciózní historik Josef Pekař, zesílila kritika Wintrova díla i ze strany Gollovy školy. Právě Pekař v jubilejní syntetické stati o českém dějepiscetví z roku

6 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst* I, Praha 1890; posudek V. V. Tomka, s. VIII.

7 H. Kollmann: rec. Z. Winter, *Život církevní v Čechách*, ČČM 70, 1896, s. 150

8 Tamtéž, s. 497

9 Č. Zibr: Dr. Zikmund Winter, *Osvěta* 37, 1907, s. 318.

1898 podcenil dílo Wintrovo, ale i Zibrtovo a Sedláčkovu.¹⁰ Winter a Zibrť se sotva třicetiletému Pekařovi jeví jako sběratelé starožitností a kuriozit, pouze se smyslem pro drobný kulturně historický a národopisný detail. Nosné dějinné ideje a faktory politické, náboženské, sociální a hospodářské jim unikají. Na Pekařově postoji je patrný vliv soudobé německé historiografie (Lamprecht, Lippert, Meitzen), která zdůrazňovala studium hospodářských a sociálních dějin.

Na přelomu století vydal Winter tři obsáhlé spisy o dějinách školství. První z nich, *Děje vysokých škol pražských od secese cizích národů po dobu bitvy bělohorské* (1897), navazuje na Tomkovy studie o dějinách Karlovy univerzity a jezuitské koleje v Klementinu. Následovalo dílo *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje* (1899). Jde opět o jeden z kulturních obrazů 15. a 16. století. Winter spis věnoval Jaromíru Čelakovskému, skutečnému podporovateli svých snah literárních. Na doporučení Tomka a Kalouska bylo dílo počtено honorářem z jubilejního fondu Královské české společnosti nauk.

Autor popisuje školský život na Karlově univerzitě a v novější jezuitské akademii v Klementinu. Na rozdíl od předchozího díla líčí zde tzv. vnitřní život uvedených škol. Ve své třetí a poslední knize o dějinách školství s názvem *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století* (1901) podal Winter kulturně historický obraz nižšího školství. Snesl zde nepřehledné množství poznatků o školské soustavě v městech předbělohorských Čech.

Devadesátá léta jsou neplodnějším obdobím Wintrovy vědecké i umělecké literární činnosti. Po vydání knih o dějinách českého středověkého školství se objevila v *Českém časopise historickém* ostrá kritika Wintrovy vědecké metody. Kritik tehdy napsal:

„Winter dovede nasbíratí velmi rychle spoustu látky, ale pro rychlý postup ne vždy ji ovládne, tím méně stačí ji všude dostatečně zpracovati. Zůstává namnoze v prvním stadiu historického díla; jeho knihy budí často dojem velmi bohaté a dobře roztríděné snůšky materiálu; vyvrcholení celé práce, celkových úsudků, výkladů a závěrů v jeho spisech často není, ač bychom u kulturního historika právě to čekali. Tímto nedostatkem vysvětluje se ráz Wintrových knih. Je to množství jednotlivých dat, zpráv, výpisků a citátů podle určité osnovy (časově a věcně) sestavených a roz-

10 J. Pekař: Dějepisectví 1848–1898, *Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea císaře Františka Josefa I.*, Praha 1898.

tříděných a více méně stručnými poznámkami autorovými spojených. Není plného ovládnutí, proniknutí a výkladu látky, jež mění sbírku materiálu v dějepisné dílo. Kniha jakoby se pod rukama tříštila v množství třebas barvitých a svitivých kamének, z jakých se skládají mozaikové obrazy. Proto právě díla Wintrova místy unavují. Autor cítí to sám; aby vypravování oživil, uvádí velmi často a velmi mnoho míst ve znění buď skoro nebo zcela původním.¹¹

Tato kritika se Wintropa velmi dotkla. Odpověděl na ni polemickou statí v *Časopise Muzea Království českého*. Nejprve odmítl výtky, že pracuje rychle a že uvádí velké množství doslovných citátů. Potom zcela přesně charakterizoval svou vědeckou metodu: „Podávám prý namnoze materiál. Páni nechtějí viděti v mé práci metodu, metodu vědeckou a důsledně prováděnou. Je to metoda deskriptivní, jediné možná při té spoustě kulturních drobtů. Však se později někdo najde, kdo na mých základech bude hledati tendence evoluční, principy sociální, psychologické a jiné veliké věci moderních metod dějepisných. Já se držím zatím Maxa Lehmana, že historie není – zvláště ne v těch výškách – exaktní věda, a proto přenechávám široké soudy, vysoké rozhledy a vysoká stanoviska jiným. Má práce je mikrologická. Shromáždil jsem ovšem materiál, ale učinil jsem nad to v každé části svých děl víc; kdo nemá oči slepé fixní ideou, vidí, že ten materiál je sestaven v obrazy ladné, jasné, celistvé, plastické a mluvící. Každý fakt, každý kamének k mozaice, jakž mou práci zovou, byl do obrazu vložen s úvahou, s úmyslem, s umem, s tendencí. Uvažoval jsem při každém, zesílí-li světlo nebo stín, pomůže-li plastice, perspektivě, a je-li ten onen fakt v spleti života pojednávaného důležitý či není. V tom je moje dějepisné umění, a to jde dál nežli za první stadium historického díla. Moje mozaiky nejsou lepenice bez ducha, moje osobitost je v nich. Už v tom, jak fakta slučují v celkový obraz, vězí hodný kus mé vědecké a lidské individuality.“¹²

Winter velmi dobře věděl, že kritika jeho kulturněhistorického díla vychází především od historiků Gollovy školy. Za svého největšího soudce považoval profesora Josefa Pekaře, který na počátku našeho století získával v českém dějepisectví dominantní postavení. V souvislosti s oslavami

11 T. Kalina: rec. Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských od secesi cizích národů po dobu bivny bělohorské a O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje, Český časopis historický* (dále ČČH) 7, 1901, s. 465–466.

12 Z. Winter: Odpověď T. Kalinovi, *ČČM* 75, 1901, s. 556.

šedesátých narozenin profesora Jaroslava Golla v roce 1906 (Winter slavil šedesátiny v témž roce) byli v jednom jubilejním článku čeští historikové rozděleni na dva druhy: na univerzitní a muzejní. Univerzitní historikové byli pokládáni za moderní, muzejní za starou školu neboli „hloupější sortu“.¹³ Zatímco Gollovo jubileum proběhlo ve slavnostním tónu, proti Wintrovu dílu se ozvaly, i když ojediněle, staré námitky, že je to pouhá snůška materiálu.

V té době Zikmund Winter završoval své kulturně historické dílo pracemi o dějinách řemesel a obchodu. Vydal tři velké spisy, jimiž uzavřel své celoživotní studium dějin českých středověkých měst. První kniha *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století* (1906) tematicky zabíhá do starší doby než bylo pro Wintra obvyklé. Začíná vznikem a rozvojem městského svobodného řemesla a končí líčením řemesla a obchodu doby husitské. Následující spis *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách* (1909) je další v řadě Wintrových děl, která nikdy neměla jen čistě vědecký cíl, ale v nichž šlo vždy také o živé vyličení skutečného života předbělohorského měšťanstva. Poslední, nedokončená práce Wintrova z oboru kulturní historie je kniha *Český průmysl a obchod v XVI. věku* (1913), kterou vydal J. V. Šimák. Pojednává o cechovní organizaci a řemeslnické práci. Patří k nejlepším Wintrovým spisům. I kritika ocenila závěrečná Wintrova díla vlídněji a s uznáním. J. V. Šimák se domnívá, že tato kniha měla být z hlediska Wintrových životních plánů asi předposlední. Winter zamýšlel napsat ještě rozsáhlé dílo o mravech a zvycích.¹⁴ Nutno připomenout, že po Wintrově smrti vyšla ještě stručná, ale půvabná syntéza *Zlatá doba měst českých* (1913), určená především studentům.

Když Winter v roce 1912 zemřel, ocenil jeho životní dílo kriticky a přitom velmi objektivně Kamil Krofta v nekrologu publikovaném v *Českém časopise historickém*. Krofta píše, že Winter přihlíží především jen k vnější stránce věci a událostí, k vnějším projevům dějinného života, nikoliv vnitřním a historicky důležitějším silám, které jsou jejich základem. Se snahou podat malebný obraz zašlých dob souvisí i to, že v pracích Wintrových všude převládá živel statický nad živlem dynamickým. Wintroví chyběl skoro úplně smysl pro historický vývoj. Jeho dílo nám podává velmi podrobný obraz městského života v určitém období

13 Č. Zíbrt: Dr. Zikmund Winter, *Osvěta* 37, 1907, s. 411.

14 Z. Winter: *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, Praha 1913, s. V.; předmluva J. V. Šimáka.

dějin, ale jasné a spolehlivé představy o vzniku, vývoji a proměnách rozličných jeho poměrů z něho nenabýváme. Chybí rovněž hlubší srovnání s cizími zeměmi. Je příznačné, že historik, který tolik psal o městech, nepociťoval potřebu pokusit se o formální rozbor a kritické zhodnocení svého nejdůležitějšího pramene, městských knih. Zkoumat povahu pramenů, kriticky srovnávat a oceňovat jejich zprávy, zjišťovat přesně a pracně historická fakta nesrovnávalo se s metodou, jejímž účelem bylo tvořit ladné obrazy, na kterých by bylo vhodně rozděleno světlo a stín. Na druhé straně by nevzniklo Wintrovo dílo bez úžasné píle a vytrvalosti. Zaslouhuje naše plné uznání a podív. Krofta je přesvědčen, že v dějinách českého dějepisceví náleží Wintrovi místo vynikající a čestné.¹⁵

Vysoko ocenil kulturního historika Wintra později také Arne Novák. Zjišťuje, že v oblasti vědecké kulturní historie se od devadesátých let jeví u Zikmunda Wintra značný vzestup. Pouští se do velkých koncepcí, vyčerpává na dno určitý materiál; ocitá se v blízkosti problému dějin idejí a myšlenkových hnutí, stýká se s historií společenskou a hospodářskou. Zůstává věrný metodě Tomkově a Kalouskově, která si vědomě vyděluje oblast českého národního a vzdělanostního vývoje, a tu pak studuje s neúpornou podrobností, dává přednost zevnímu dění před niternými událostmi a spokojuje se často s úkolem všestranné, psychologicky často velmi pronikavé, interpretace akt a dokumentů. Mozaikový způsob podání převládá, jeví se často nedostatek jednotící myšlenky, chybívá konečná syntéza.¹⁶

Kulturnímu historikovi Wintrovi nebyla nikdy vědecká práce jakýmsi badatelským samoúčelem. Prostřednictvím historického pramene pronikal cílevědomě a vytrvale k starodávnému životu českých předbělohorských měst. Dlouhá desetiletí neúnavně zkoumal dávné osudy lidí, po nichž zůstaly jen strohé zápisy v městských knihách. Dokonalá znalost ohromného množství rozmanitých pramenů – to byl jen počátek cesty za lidským životem. A tak se zrodil Winter umělec. Chceme-li poznat Wintrovo umění, musíme s ním projít ulicemi staré Prahy 15. až 17. století. Zná ji dokonale, jako by v ní žil.

15 K. Krofta: Úmrtím Zikmunda Wintera..., *ČČH 18, 1912, s. 376–379*. Srov. též J. Volf: K šedesátým narozeninám člena kuratoria Matice české školního rady prof. dr. Zikmunda Wintra, *ČČM 81, 1907, s. 194–195*.

16 A. Novák, J. V. Novák: *Přehledné dějiny literatury české*, 4. přeprac. a rozšíř. vyd., Olomouc 1936–1939, s. 758–761.

Winter vědomě usiloval o plastické postižení každého detailu životní reality. Fascinoval ho individuální historický fakt, každá zdánlivá maličkost pro něho byla neopakovatelným kouskem života. Ze strohých úředních zápisů chtěl evokovat jedinečný lidský osud. A zde přichází zvláštní svár, ostatně prastará, mezi vědou a uměním. Winter, který dokonale procítil a prožil až do posledního nervu duchovní i hmotnou atmosféru českého předběllohorského města a zvláště Prahy, uplatňuje svou bohatou uměleckou invenci, intuici a fantazii. V historických novelách dosahuje umělec Winter vrcholu evokace zašlých a vzdálených časů v individuálních lidských osudech. Pronikavý pozorovatel, často s úsměškem a ironií, v patřičné distanci od zobrazovaného děje a postavy, nenapodobitelným archaizujícím jazykem vyslovuje nejhlubší poznání svého ducha i srdce. Nevadí, že stejně jako v historických pramenech převažují i v povídkách a novelách barvy temné. Lidskou tragikomedii vnímal Winter nejsilněji, byla v ní obsažena zvláštní skepse a pocit pomíjivosti, který historikovi s takovým ponorem do minulosti musel být blízký. Čteme-li nejlepší Wintrový historické povídky, vidíme před sebou pohyblivé a životem kypící obrazy dějů v předběllohorských městech v Čechách plné vůní, barev a tónů. Až sem dovedla Wintřa cesta od vědy k umění.¹⁷

17 A. Novák: *Zvony domova – Myšlenky a spisovatelé. Dvě knihy studií a podobizen*, Praha – Brno 1940, s. 349–355. Srov. též J. Blüml: Zikmund Winter a česká kulturní historie, in *Kultura každodenního života českých a moravských měst v předběllohorské době*, Sborník Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity, Opera historica 1, České Budějovice 1991, s. 179–197.